

А. Г. Шульгай, Н. О. Теренда, О. Н. Литвинова, Л. В. Трущенко, Ю. М. Петрашик

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

**ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ
ОСОБИСТОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ****Післядипломна освіта медичної сестри як одна із складових особистої освітньої траєкторії**А. Г. Шульгай, Н. О. Теренда, О. Н. Литвинова,
Л. В. Трущенко, Ю. М. ПетрашикТернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

Резюме. Безперервна освіта медичної сестри сприяє значному покращанню якості, доступності та економічності надання медичної допомоги населенню.

Мета дослідження – вивчити та порівняти аналіз післядипломної освіти медичних сестер в Україні та Польщі як складових особистої освітньої траєкторії.

Матеріали і методи. Проаналізовано нормативно-правову документацію щодо освіти в Україні та країнах Європейського Союзу.

Результати. У статті описано нормативно-правову базу форм та методів післядипломної освіти в Україні та країнах Європейського Союзу. Особлива увага приділяється питанням інформальної освіти. Найпоширенішим видом неформальної освіти для медичних сестер стане форма інформальної освіти: участь у фахових нарадах, семінарах, науково-практичних конференціях, симпозиумах, з'їздах, виставках, симуляційних тренінгах, майстер-класах, курсах з оволодіння практичними навичками, стажування у клініках інших країн, дистанційне навчання, у тому числі електронне через фахові інтернет-ресурси. Наведено порівняльний аналіз післядипломної освіти медичних сестер в Україні та Польщі як основи безперервного професійного розвитку та умов кар'єрного зростання. Досвід післядипломної освіти в Польщі вказує на позитивний ефект від формування особистого освітнього портфоліо медичного працівника, структурованого підходу до призначення на управлінські посади залежно від наявності ступеня бакалавра чи магістра. Запровадження в Україні цього позитивного досвіду сприятиме підвищенню зацікавленості медичних сестер у освоєнні нових практичних навичок, покращенні професійних компетентностей, здобутті вищої освіти.

Висновки. Впровадження інформальної освіти у процес набуття нових компетентностей та підвищення професійної майстерності молодших спеціалістів із медичною освітою є затребуваним напрямком у сучасній системі безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: післядипломна освіта; медична сестра; інформальна освіта; Україна; Польща.

©А. Г. Шульгай та ін., 2023

Postgraduate education of a nurse as one of the components of personal educational pathwayА. Н. Shulhai, N. O. Terenda, O. N. Lytvynova,
L. V. Trushchenkova, Y. M. Petrashyk

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

e-mail: shulgai@tdmu.edu

Summary. Continuing education of nurses contributes to a significant improvement in the quality, accessibility and cost-effectiveness of health care.

The aim of the study – to investigate and make a comparative analysis of postgraduate education of nurses in Ukraine and Poland as components of personal educational pathway.

Materials and Methods. The regulatory and legal documentation on education in Ukraine and the European Union was analyzed.

Results. The article analyzes the legal framework of forms and methods of postgraduate education in Ukraine and the European Union. Particular attention is paid to the issues of informal education. The most common type of non-formal education for nurses will be a form of informal education: participation in professional meetings, seminars, scientific and practical conferences, symposia, congresses, exhibitions, simulation training, master classes, courses on mastering practical skills, internships in clinics in other countries, distance learning, including electronic through professional Internet resources.

The article provides a comparative analysis of postgraduate education of nurses in Ukraine and Poland as a basis for continuous professional development and career growth. The practical experience of postgraduate education in Poland demonstrates the positive effect of the formation of a personal educational portfolio of a healthcare worker, a structured approach to appointment to managerial positions depending on the availability of a bachelor's or master's degree. The introduction of this positive experience in Ukraine will increase the interest of nurses in mastering new practical skills, improving professional competencies, and obtaining higher education.

Conclusions. The introduction of informal education in the process of acquiring new competencies and improving the professional skills of junior specialists with medical education is a popular direction of the modern system of continuous professional development of health care professionals.

Key words: postgraduate education; nurse; informal education; Ukraine; Poland.

ВСТУП

Вивчення міжнародного досвіду з питань розвитку медсестринства засвідчує, що раціональне використання сестринських кадрів сприяє значному покращанню якості, доступності та економічності надання медичної допомоги населенню, ефективному використанню ресурсів в охороні здоров'я, профілактиці захворювань.

Флоренс Найтингейл називала сестринську справу мистецтвом, що вимагає «організації, практичної та наукової підготовки». Основна мета Концепції розвитку сестринської справи в Україні (2015): забезпечити своєчасну якісну післядипломну підготовку молодших спеціалістів з медичною освітою [1].

Мета дослідження – вивчити та порівняти аналіз післядипломної освіти медичних сестер в Україні та Польщі як складових особистої освітньої траєкторії.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

У ході дослідження було опрацьовано нормативно-правову документацію щодо освіти в Україні та країнах Європейського Союзу, а саме, Закон України «Про освіту», Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 302 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я», наказ МОЗ № 742 «Про атестацію молодших спеціалістів з медичною освітою» (2007), «Меморандум безперервної освіти Європейського Союзу» (Ліссабон, березень 2000), Програму неперервної освіти (Європейська Комісія, 2007), Рекомендації Ради Європейського Союзу (2012), Європейські директиви з оцінювання неформальної та інформальної освіти (2015). Використано бібліосемантичний, аналітичний методи дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

В останні роки професія медичної сестри виходить на якісно новий рівень. Тому освіта та підвищення кваліфікації молодших медичних спеціалістів, зокрема медичних сестер, необхідні, щоб відповідати умовам часу. Одним із показників медичної допомоги є якість, що залежить, переважно, від знань, умінь, навичок медичних сестер. Виконання професійних обов'язків буде якісним, якщо медична сестра має високу кваліфікацію. «Медична сестра повинна завжди виконувати свої обов'язки професійно, безперервно удосконалювати свої спеціальні знання та навички, підвищувати свій культурний рівень» (ст. 3. «Етичний кодекс медичних сестер»).

Освіта медичних сестер є одним із пріоритетних напрямків стратегії успішного розвитку медичної допомоги. Підвищення якості медичної допомоги залежить від володіння медичними сестрами нові-

німи техніками та технологіями, знання нормативно-правових актів тощо.

Згідно із Законом України «Про освіту» (відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380), зазначено, що «Освіта є основою інтелектуального і культурного розвитку особистості...».

Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 року «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., стратегічними напрямками якої у сфері освіти повинні стати: «Забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя; розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі» [2].

Необхідність удосконалення сестринської справи, зокрема підвищення кваліфікації медичних сестер виникла у зв'язку з розвитком рівня медицини: появою новітніх технологій діагностики та лікування. Підвищення кваліфікації – основна складова післядипломної освіти медичних сестер. На даний час формами навчання є: тематичне удосконалення та спеціалізація.

Асоціація медичних сестер України (створена у 1997 р.) своїми основними завданнями поставила «організацію безперервного навчання через систему підвищення кваліфікації та післядипломної освіти, удосконалення подальшої медсестринської освіти» [3].

Для вирішення питань щодо підвищення кваліфікації медичних сестер та розвитку медсестринства, МОЗ України створило Координаційну Раду з питань розвитку медсестринства України (Наказ МОЗ України № 163 від 24.03.2006 року), одним з основних напрямків якої визначено «обґрунтування доцільності впровадження сучасних медичних інновацій, які можуть бути використані в практиці охорони здоров'я та медичній освіті й науці» [4].

Традиційною формою освіти є формальна, що здійснюється в освітніх установах за навчальними планами та програмами, що відповідають освітній програмі підготовки та вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівців.

Сучасні умови життя примушують дорослу людину до активної та неперервної участі в освітній діяльності. Тому стилем життя дорослої людини, що прагне до максимальної реалізації свого потенціалу, стає інформальна освіта.

В Європі перші формати неформальної освіти в їх сьогоденному розумінні з'явилися у Швеції. Проблеми із розумінням важливості та ефективності неформального навчання призвели до декларування у 1996 р. теми «освіти впродовж всього життя» на рівні Організації Безпеки і Співпраці в Європі (ОБСЄ) [5].

У Меморандумі безперервної освіти Європейського Союзу (Ліссабон, березень 2000 р.) визначе-

но три види освітньої діяльності: формальна освіта, результатом якої є отримання загальнонавчального диплома чи атестата; неформальна освіта, що, зазвичай, не передбачає отримання документа, здійснюється в освітніх закладах або громадських організаціях, клубах, гуртках, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером; інформальне навчання – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує щоденне життя і не обов'язково має цілеспрямований характер [6].

Інформальна освіта може включати навчальну діяльність у родині, на робочому місці, за місцем проживання і в повсякденному житті, її спрямованість визначається самостійно, родиною або соціумом.

З 2007 р. Європейська Комісія об'єднала свої освітні та навчальні ініціативи у рамках єдиної Програми неперервної освіти, мета якої – забезпечення можливостей навчання упродовж життя. Програма націлює Європейську спільноту на вирішення фундаментальних завдань – створення єдиного Європейського простору в сфері професійної освіти, збільшення підтримки розвитку компетентностей і кваліфікацій спеціаліста. Інформальна освіта у цьому контексті виступає першорядним фактором особистісного та професійного розвитку дорослого.

Рекомендації Ради Європейського Союзу з оцінювання неформальної та інформальної освіти [7] зазначають, що оцінювання результатів навчання, а саме знань, навичок та компетентностей здобутих через неформальну та інформальну освіту може відігравати важливу роль у розширенні можливостей працевлаштування та мобільності. Резолюція також зазначає значення неформальної та інформальної освіти й адекватного оцінювання відповідних результатів навчання в контексті вирішення проблем, пов'язаних із безробіттям серед молоді та старінням населення. На підставі цього документа розроблено Європейські директиви з оцінювання неформальної та інформальної освіти [8].

Неформальна освіта пропонує «альтернативні форми навчання та новий зміст, які допомагають людям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства [9]. В багатьох європейських країнах неформальна освіта позиціонується у сфері громадянської освіти і спрямована на створення умов для формування демократично орієнтованого громадянина.

Рада Європи завжди сприяла визнанню неформальної освіти: Рекомендація 2003 про сприяння та визнання неформальної освіти молоді; Симпозіум з неформального навчання (Страсбург, 13–15 жовтня 2000 р.); спільна конференція Ради Європи та Ресурсного центру SALTO «Мости для визнання» (м. Льовен, 19–23 січня 2005 р.), Європейське портфоліо для молодіжних лідерів та молодіжних працівників з неформального навчання (2007).

В умовах постійного оновлення інформації сучасного суспільства постають нагальні завдання перед професіоналами, які зумовлюють специфіку індивідуального процесу пізнання і накопичення власного досвіду, потребують засвоєння нових знань, які стають інструментами для ефективного постійного самовдосконалення та саморозвитку дорослих людей і включення їх самих у суспільну та професійну діяльність.

Істотну роль у вирішенні цих завдань може відіграти покращення післядипломної освіти, створення індивідуальної траєкторії навчання особи. Для модернізації післядипломної освіти великого значення набуває неформальна й інформальна освіта, яка сприяє оновленню нових базових знань і навичок з комп'ютерної грамотності, вивченню іноземних мов, технологічної культури, гарантуванню загального доступу до освіти впродовж життя.

Згідно з проведеними дослідженнями в Україні серед медичних сестер є висока потреба в отриманні інформальної освіти: участь у фахових нарадах, семінарах, науково-практичних конференціях, симпозіумах, з'їздах, виставках, симуляційних тренінгах, майстер-класах, курсах з оволодіння практичними навичками, стажування у клініках інших країн, дистанційне навчання, у тому числі електронне через фахові Інтернет-ресурси [10].

Закон України «Про освіту» гарантує отримання медичними сестрами освіти впродовж життя, «спрямованої на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки» (ст. 18, п. 1). Держава визнає такі види освіти: формальну, неформальну, інформальну (ст. 18, п. 2).

Основними складовими такої освіти є:

– післядипломна освіта впродовж трудової кар'єри, яка «передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду» (ст. 18, п. 5);

– професійне навчання працівників;

– курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;

– безперервний професійний розвиток;

– будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

Післядипломна освіта включає (ст. 18, п. 6):

– спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

– перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);

– підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

– стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань;

– курси підвищення кваліфікації проводяться для набуття здобувачем освіти нових компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

– безперервний професійний розвиток – це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності й триває впродовж усього періоду його професійної діяльності.

Міністерством охорони здоров'я України 07.09.1993 р. затверджено наказ №198 «Про підвищення кваліфікації молодших спеціалістів з медичною та фармацевтичною освітою», яким фактично регламентувало отримання післядипломної освіти молодшими спеціалістами з медичною та фармацевтичною освітою (медичними сестрами, фельдшерами, акушерками, лаборантами та фармацевтами. У 2007 р. затверджено наказ МОЗ № 742 «Про атестацію молодших спеціалістів з медичною освітою». На даний час набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я» від 28 березня 2018 р. № 302.

Згідно з Положенням медичні працівники зобов'язані підвищувати свою професійну компетентність упродовж усього періоду діяльності у сфері медицини після закінчення інтернатури. Періодично провадиться атестація медичних працівників.

Упродовж професійного розвитку кожен медичний працівник формує особисте освітнє портфоліо – сукупність задокументованих відомостей щодо персональних досягнень, проходження підвищення кваліфікації, неформальної та інформальної освіти.

Результати саморозвитку враховуються під час атестації для присвоєння або підтвердження кваліфікаційної категорії або кваліфікації працівника чи продовження дії ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики.

За проходження безперервного професійного розвитку нараховуються бали, що підлягають обліку, який ведуть самі медичні працівники (шляхом особистого освітнього портфоліо) та роботодавцем. За допомогою балів формується особиста освітня траєкторія медичного працівника. Проте ця норма на даний час виписана профільним міністерством тільки для лікарів. Фахівці (медичні сестри, акушерки, фельдшери) все ще очікують на реформування післядипломної освіти.

Також вивчено досвід безперервного навчання та отримання післядипломної кваліфікації медсестрами у Польщі.

Медсестри у Польщі зобов'язані безперервно навчатися і після отримання диплома бакалавра або магістра. Нинішня система післядипломної освіти включає перелічені типи.

Спеціалізація. На даний час існує 15 спеціалізацій медсестер. Це, наприклад, медсестринство в хірургії, кардіології, педіатрії та ін. Спеціалізація спрямована на отримання медичною сестрою або акушеркою знань та навичок у певній галузі медсестринства або галузі, яку застосовують у галузі охорони здоров'я та звання спеціаліста в цій галузі.

Після проходження спеціалізації та складання державного іспиту медична сестра та акушерка отримують звання спеціаліста у галузі медсестринства або галузі, яку застосовують у галузі охорони здоров'я.

Медсестра та акушерка, що мають принаймні докторський ступінь та відповідні наукові та професійні досягнення у галузі, в якій вони мають намір здобути звання спеціаліста, можуть бути звільнені від обов'язку пройти спеціалізацію частково або повністю.

Кваліфікаційний курс спрямований на отримання медичною сестрою або акушеркою знань та навичок для надання конкретних медичних послуг, що належать до сфери даної галузі медсестринства або галузі, що застосовується в галузі охорони здоров'я. Існує 21 цикл кваліфікаційних курсів [11].

Спеціалізований курс – це тип освіти, який спрямовано на отримання медичною сестрою або акушеркою знань та навичок для виконання конкретних професійних заходів при наданні послуг з догляду, профілактики, діагностики, терапії чи реабілітації. Він передбачає такі напрямки як ендоскопія, лікування ран, вакцинація, конікопункція, спірометрія, серцево-легенева реанімація, серцево-легенева реанімація у новонароджених, виконання та інтерпретація електрокардіограми, призначення лікарських засобів та виписування рецептів, декомпресія пневмотораксу, інтрамедулярний доступ [12, 13].

В Україні Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про підвищення кваліфікації молодших спеціалістів з медичною та фармацевтичною освітою» від 07.09.1993 № 198 затверджено Перелік циклів спеціалізації та удосконалення молодших медичних та фармацевтичних спеціалістів. Згідно з ним передбачено 42 цикли спеціалізації (наприклад організація охорони здоров'я, гастроентерологія, нефрологія, швидка та невідкладна допомога, наркологія та ін.) та 60 циклів удосконалення (наприклад анестезіологія та реанімація, функціональна діагностика, акушерство, хірургія, онкологія та ін.) [14].

Дещо відрізняються умови щодо призначення на керівні посади в Україні та Польщі.

Наприклад, щоб стати у Польщі старшою медичною сестрою відділення [15] потрібно виконати хоча б одну із вимог:

– отримати ступінь магістра медичної сестри та пропрацювати 1 рік в лікарні;

– отримати ступінь магістра за професією, за якою можна отримати звання спеціаліста в галузі охорони здоров'я та бакалавра сестринської або середньої медичної освіти за професією медсестри та пропрацювати 1 рік в лікарні;

– отримати ступінь бакалавр сестринства та звання спеціаліста з питань медсестринства або зміцнення здоров'я і медичної освіти, організації та управління та пропрацювати 3 роки в лікарні;

– отримати ступінь бакалавра курсу медсестер та кваліфікацію та пропрацювати 4 роки в лікарні;

– отримати середню медичну освіту за професією медсестри та спеціалізація в галузі медсестринства або зміцнення здоров'я та медичної освіти, організації та управління та пропрацювати 5 років у лікарні.

В Україні в Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, випуск 78, розділ «Охорона здоров'я», «Фахівці» (редакція від 28.11.2022), кваліфікаційні вимоги з освіти до посади головної медичної сестри містять наявність неповної вищої освіти (молодший спеціаліст) або базову вищу освіту (молодший бакалавр, бакалавр, магістр) та стаж роботи за фахом не менше 5 років. Ця норма сприяє розвитку фахової вищої освіти.

Перспективними напрямками післядипломної освіти молодших медичних спеціалістів, зокрема підвищення кваліфікації медичних сестер, повинна бути оптимізація навчального процесу: впро-

вадження сучасних, найбільш ефективних форм та методів навчання, новітніх технологій; розробка нових навчальних програм, що є основою безперервної професійної освіти. Інновації сприятимуть отриманню високої кваліфікації медичних сестер і дозволять підвищити рівень медичної допомоги в Україні та наблизити його до європейських і міжнародних стандартів.

Неформальна освіта сприятиме більш динамічному та ефективному набуттю нових компетентностей у діяльності медичних сестер, підвищуватиме їх рівень конкурентоспроможності на ринку праці, покращить ефективність надання медичної допомоги.

На відміну від лікарів особиста освітня траєкторія медичних сестер на даний час ще не сформована на законодавчому рівні. Досвід післядипломної освіти в Польщі вказує на позитивний ефект від формування особистого освітнього портфоліо медичного працівника, структурованого підходу до призначення на управлінські посади залежно від наявності ступеня бакалавра чи магістра. Запровадження в Україні цього позитивного досвіду сприятиме підвищенню зацікавленості медичних сестер в освоєнні нових практичних навичок, покращенні професійних компетентностей, здобутті вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Впровадження інформальної освіти у процес набуття нових компетентностей та підвищення професійної майстерності медичних сестер є затребуваним напрямком сучасної системи безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міністр охорони здоров'я схвалює нову Концепцію розвитку медсестринства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.medsprava.com.ua/news/251-zagolovok-ministr-okhoroni-zdorov-ja-skhvaljuje-novu-kontseptsiju-rozvitku-medsestrinstva>.

2. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

3. Асоціація медичних сестер України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amsu.com.ua>.

4. Про створення Координаційної Ради з питань розвитку медсестринства України : наказ МОЗ України № 163 від 24.03.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/95164__95164.

5. Боренько Я. Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини / Я. Боренько. – Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини та виклики для застосування європейських моделей навчання громадянству та правам людини для України. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/2053430>

6. Меморандум Європейської комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) «Про неформальну освіту» [електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.kiev.ua/docs/pace/rec1437\(2000\).htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/pace/rec1437(2000).htm).

7. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning. Official Journal of the European Union. C 398/1. 22.12.2012.

8. Cedefop. European guidelines for validating non-formal and informal learning. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series. – 2015. – No 104.

9. Пекар Іванна. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві. <http://business-territory.com/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96>.

10. Ружи́ло Н. С. Післядипломна освіта медичних сестер: аналіз форм і методів навчання в Україні / Н. С. Ружи́ло, Н. О. Теренда // Медсестринство. – 2020. – № 1. – С. 12–14.

11. Ustawa o zawodach pielęgniarów i położnic Access mode: <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-zawodach-pielegniarow-i-poloznic/art-71/>.

12. Centrum Kształcenia Podyplomowego Pielęgniarek i Położnych. Access mode: <http://www.akademia-zdrowia.pl/warszawa/oferta-szkoleniowa/ksztalcenie-pielegniarow-i-poloznych/kursy-specjalistyczne/>.

13. Kursy specjalistyczne Access mode: <http://www.akademia-zdrowia.pl/warszawa/oferta-szkoleniowa/ksztalcenie-pielegniarow-i-poloznych/kursy-specjalistyczne/>.

14. Про підвищення кваліфікації молодших спеціалістів з медичною та фармацевтичною освітою : наказ МОЗ України № 198 від 07.09.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0206-93>.

15. Wykaz kwalifikacji pielęgniarów i położnych wykonujących zawód w określonych rodzajach działalności leczniczej, które wymagają uzupełnienia zgodnie z przepisami prawa analiza wybranych aktów prawnych stan prawny 14 lutego 2018. Access mode: <https://nipip.pl/wymagane-kwalifikacje-stanowiskach/>.

REFERENS

1. The Minister of Health approves the new Nursing Development Concept. 2015. www.medsprava.com.ua. Retrieved from: <https://www.medsprava.com.ua/news/251-zagolovok-ministr-okhoroni-zdorov-ja-skhvaljuje-novu-kontseptsiju-rozvitku-medsestrinstva>. Ukrainian.

2. Decree of the President of Ukraine dated June 25, 2013 No. 344/2013 "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021". 2013. zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. Ukrainian.

3. Association of Medical Nurses of Ukraine. Retrieved from: <http://www.amsu.com.ua>. Ukrainian.

4. Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 163 dated March 24, 2006 "On the establishment of the Coordination Council for the Development of Nursing in Ukraine". 2006. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/95164___95164. Ukrainian.

5. Borenko Ya. Education for democratic citizenship and human rights education: The Charter of the Council of Europe on education for democratic citizenship and human rights education and challenges for the application of European models of citizenship and human rights education for Ukraine. Retrieved from: <http://www.academia.edu/2053430>. Ukrainian.

6. Memorandum of the European Commission 2000. Recommendation 1437 (2000) "On non-formal education". 2000. Retrieved from: [http://www.coe.kiev.ua/docs/pace/rec1437\(2000\).htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/pace/rec1437(2000).htm) Ukrainian.

7. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning. Official Journal of the European Union. 2012;C 398/1. 22.12.2012.

8. Cedefop. European guidelines for validating non-formal and informal learning. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series. 2015;104.

9. The role of non-formal education in modern society. Retrieved from: <http://business-territory.com/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96>. Ukrainian.

10. Ruzhylo NS, Terenda NO. Postgraduate education of nurses: analysis of forms and methods of education in Ukraine. *Nursing*. 2020;1: 12-4. Ukrainian.

11. Ustawa o zawodach pielęgniarów i położnic. www.lexlege.pl Retrieved from: <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-zawodach-pielegniarow-i-poloznic/art-71/>.

12. Centrum Kształcenia Podyplomowego Pielęgniarek i Położnych. www.akademia-zdrowia.pl Retrieved from: <http://www.akademia-zdrowia.pl/warszawa/oferta-szkoleniowa/ksztalcenie-pielegniarow-i-poloznych/kursy-specjalistyczne/>

13. Kursy specjalistyczne. www.akademia-zdrowia.pl Retrieved from: <http://www.akademia-zdrowia.pl/warszawa/oferta-szkoleniowa/ksztalcenie-pielegniarow-i-poloznych/kursy-specjalistyczne/>.

14. Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 198 dated 07.09.1993 "On improving the qualifications of junior specialists with medical and pharmaceutical education". zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0206-93> [in Ukrainian].

15. Wykaz kwalifikacji pielęgniarów i położnych wykonujących zawód w określonych rodzajach działalności leczniczej, które wymagają uzupełnienia zgodnie z przepisami prawa analiza wybranych aktów prawnych stan prawny 14 lutego 2018. Retrieved from: <https://nipip.pl/wymagane-kwalifikacje-stanowiskach/>.